

Бојана Милосављевић

ORCID 0000-0003-2830-9440

Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu

Како предајемо прагматику и језичку учтивост будућим учитељима и васпитачима

Уводне напомене

У раду се представља концепција наставе прагматике и језичке учтивости у оквиру предмета *Форме учтивости у српском језику* на Учитељском факултету у Београду. Методом анализе наставног програма и описом наставног процеса указује се на теоријски и практични аспект ове наставе. Циљ је сагледати један од могућих начина предавања ове научне области будући да подучавање прагматике није методички довољно истражено као што је то учињено са наставом граматике или књижевности.

Рад је структуриран на следећи начин. Најпре се даје краћи осврт на одређење прагматике и језичке учтивости, као једне од њених предметних области. Потом се, позивајући на литературу, указује на издвојене приступе у подучавању прагматике, сагледавајући уједно и који приступ од издвојених је заступљен у нашим наставним програмима за основну и средњу школу. Главни део рада доноси концепцију наставе прагматике и језичке учтивости у оквиру предмета *Форме учтивости у српском језику* и на том месту се представља и један од начина моделовања часа који користимо у нашој наставној пракси. Закључна разматрања тичу се општих оцена о значају изучавања прагматике и језичке учтивости.

О прагматици и језичкој учтивости

Опште је познато да се савремена употреба термина прагматика везује за филозофа Чарлса Мориса¹. Овим термином он означава једну од три области семиотике; друге две области јесу синтакса и семантика. За разлику од синтаксе и семантике, прагматика у језичку анализу укључује човека – посматра језичка средства у односу на човека, „шта се догађа с човеком кад даје и прима саопштења; од чега зависи облик комуницирања начелно и конкретно (у датој прилици); у којој мери тип културе условљава комуникативну форму“².

¹ C. Morris, *Foundations of the Theory of Signs*, University of Chicago Press, Chicago 1938.

² M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, 1, Beograd 2001, s. 270.

Дакле, прагматика се врло широко схвата, те обухвата и социолингвистику и психолингвистику и још много тога.

Међутим, предметно одређење прагматике се временом сужавало. Једна од дефиниција прагматике могла би бити да прагматика проучава значење које говорник изриче у одређеном контексту, нарочито имајући у виду намеру с којом је то значење говорник изрекао³. Но, свакако постоје различите дефиниције прагматике и њено научно одређење као лингвистичке дисциплине варира од аутора до аутора и њихове научне концепције. Стивен Левинсон сматра да ниједна дефиниција прагматике није потпуна јер је предметно подручје прагматике доста широко те се јединственом дефиницијом не може у потпуности обухватити целокупно предметно подручје прагматике – деикса, конверзационе импликатуре, пресупозиција, говорни чинови и структура конверзације⁴.

У предметно подручје прагматике свакако спада и језичка учтивост. Она се тиче Грајсових конверзационих импликатура, тачније његовог принципа сарадње, и, с друге стране, тиче се говорних чинова. Представља једно од најистраженијих подручја прагматике.

Но, упркос чињеници да је прилично истражено поље, не постоји јединствена дефиниција учтивости – као што ни не постоји јединствена дефиниција прагматике. Према Пенелопи Браун и Стивену Левинсону, утемељивача најпознатије и најзначајније теорије учтивости засноване на појму 'лица', учтивост се у комуникацији испољава као избегавање и умањивање чина угрожавања лица саговорника, и то тако што се чин угрожавања лица (eng. *face-threatening act* – *FTA*) што је могуће чешће замењује чином уважавања, чувања лица (eng. *face-saving act* – *FSA*). То се постиже скупом говорних стратегија негативне и позитивне учтивости, тако да учтивост, заправо, представља стратешко избегавање конфликта⁵. Иако је ова теорија у многим аспектима оспоравана, она је ипак била изузетно подстицајна за друге ауторе, те су тако, захваљујући њој, настале теорије другачијег усмерења које су концепт теорије учтивости детаљније разрађивале.

Ако узмемо у обзир чињеницу да прагматички опис језика није тако прецизан као граматички опис и да многе прагматичке чињенице, будући да нису на формалном плану тако очигледне као граматичке јер се препознају у говорној интеракцији и тичу се одређеног комуникативног контекста и говорникове намере, јасно је да је и подучавање прагматике много теже него подучавање граматике. Отуда је изванредан број лингвометодичких радова, углавном страних лингвиста, посвећен управо томе – како у наставном процесу предавати прагматику. Међутим, о подучавању прагматике обично се говори у контексту наставе страних језика, а много мање у контексту наставе матерњег језика.

³ G. Yule, *Pragmatics*, Oxford 1996, s. 3.

⁴ S. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge University Press, 1983, s. 5–35.

⁵ P. Brown, S. Levinson, *Politeness. Some universals in language*, Cambridge University Press, 1987, s. 102, 131, 214.

Сматрамо ипак да су извесне опште лингвометодичке препоруке у вези са подучавањем прагматике у настави страних језика примењиве и у настави матерњег језика.

Приступу у подучавању прагматике и језичке учтивости – поглед на литературу

Према консултованој литератури, постоје два приступа у подучавању прагматике – *индиректни и директни*⁶.

Заговорници индиректног приступа верују да је за стицање комуникативне компетенције у настави језика довољно да ученици буду често подстицани да учествују у говорној интеракцији, где би се улога наставника огледала у томе да одређеним сугестијама, задацима и сл. усмерава ученике у тој интеракцији тако да комуникација поприма обележја природне комуникације. Овде се, дакле, на комуникативну компетенцију гледа као на комуникативну способност спонтано стечену само говорном праксом.

Међутим, према другим истраживачима, овај приступ у подучавању комуникацији није најподеснији. Један од разлога је тај што се на овај начин ученици махом усмеравају само на то како да пренесу одређену поруку, а не и на то да обраћају пажњу на интерперсоналне односе који се јављају међу саговорницима у самој говорној интеракцији.

Отуда је, како се у литератури наводи, подеснији други приступ у подучавању прагматике, а који се означава термином *директни приступ*. Под тим приступом подразумева се да се одређене комуникативне вештине уче експлицитно. Директни приступ у подучавању прагматике заснива се заправо на *принципу стицања свести* о томе да се у комуникацији језик употребљава у разне сврхе и да се њиме постижу различити комуникативни циљеви. Наиме, директним приступом на изричит начин скреће се пажња ученицима на чињеницу да је конверзација устројена језичка активност која се одвија с одређеним циљем, чак и онда када најмање изгледа да је тако, као што је то нпр. случај са кратким свакодневним разговорима у продавници, на пијаци, на послу и сл.

Но, иако су ова два приступа у подучавању различита, њих у настави не треба одвајати већ их треба међусобно допуњавати – да буду комплементарни. У том случају, наставницима представља велики професионални изазов да организују сврсисходне вежбе.

Настава прагматике и језичке учтивости у концепту српског школства

Ако погледамо актуелни наставни програм за основну школу, запажа се да се код нас већ у Програму за први разред основне школе као један од исхода наставе наводи да се од ученика очекује по завршетку првог разреда да „учтиво учествује у вођеном и слободном разговору”. Такође у том програму

⁶ P. Bau-Frannch, P. Garcés-Conejos, *Teaching linguistic politeness: A methodological proposal*, IRAL 41, 2003, p. 6–8.

у одељку *Начин остваривања програма* пише: „Слободни, односно друштвени разговор, основа је свакодневне комуникације и зато је потребно ученике усмеравати како да учтиво започну разговор, размењују информације и користе основне форме учтивости.”

Међутим, према наводима оних који су детаљније истраживали место учтивости у наставним програмима за основну и средњу школу, можемо рећи да у настави српског језика традиционално преовлађује индиректни приступ у подучавању учтивости и прагматике. Та индиректност се огледа у следећем.

- 1) Садржаји из прагматике и језичке учтивости инкорпорирани су у садржаје језичке културе; дакле, нису засебно дати и до њих се обично посредно долази у настави, што потврђују наводи појединих истраживача⁷.
- 2) Друго, захтеви који се тичу употребе језика и језичке учтивости у наставном програму имплицитни су⁸.

Обриси директног приступа у подучавању прагматике у наставним програмима пак препознају се само у методичким препорукама како остваривати дати садржај из наставног програма – „да се са ученицима ради на формирању и усавршавању културе практичног комуницирања: навикавања на учтиву фразеологију и говорну конвенцију; говорно сналажење у разним околностима“⁹. Иначе, и већина методичких радова која се бави наставом форми учтивости има исти циљ – да својим методичким препорукама укаже на адекватне начине којима би се директније приступало у подучавању прагматике и језичке учтивости. Тако се, рецимо, у ту сврху препоручују вежбе сценске комуникације, вежбе разговарања, вежбе објашњавања, вежбе расправљања (аргументације) и др.¹⁰

Све ово нам говори да проучаваоци наставе језика јасно осећају да је потребно „ослонце методике савремене наставе потражити у наукама које се баве комуникацијом“¹¹.

Исто тако је важно да и у програмима педагошких/учитељских факултета за иницијално образовање учитеља (и васпитача) буду заступљени предмети који садржајима доприносе развијању језичке и прагматичке компетенције. Према неким истраживањима, на Учитељском факултету у Београду завидан је број наставних предмета из области (српског) језика у којима се, бар што се назива предмета тиче, акценат ставља на развијање језичке и комуникативне компетенције учитеља – укупно је двадесет и пет таквих предмета. Од тих двадесет и пет предмета, осам је обавезних предмета, а седамнаест изборних

⁷ Д.Н. Коцевска, *Теоријски и методички приступ формама учтивног обраћања у настави српског језика*, „Учење и настава” 2016, 1, с. 96; А.Д. Мијајловић, *Форме учтивости у програмском концепту савремене наставе српског језика*, „Philologia Mediana” 2017, 9, с. 534.

⁸ Д. Коцевска, *Теоријски и методички...*, с. 95.

⁹ Ibid, с. 96.

¹⁰ А. Мијајловић, *Форме учтивости...*, с. 542–544.

¹¹ Д. Вељковић Станковић, *Комуникативни приступ у настави матерњег језика*, Београд 2013, с. 26.

предмета¹². Међу изборним предметима налази се и предмет под називом *Форме учтивости у српском језику*.

О настави прагматике и језичке учтивости на Учитељском факултету у Београду

Настава прагматике и језичке учтивости одвија се, дакле, у оквиру изборног предмета – *Форме учтивости у српском језику*. Настава овог предмета изводи се на трећој години основних академских студија, како на смеру за образовање учитеља тако и на смеру за образовање васпитача. Као што је случај са свим изборним предметима на Учитељском факултету у Београду, настава из овог предмета слуша се један семестар, а организована је само кроз предавања. Отуда се теоријски и практични део овог наставног предмета у великој мери преклапају.

Иако овај предмет носи назив *Форме учтивости у српском језику*, циљеви наставе нису само овладавање језичким формама у српском језику којима се испољава учтивост, већ су ти циљеви знатно опсежнији – упознавање са појмом лингвистичка прагматика, са дискурс анализом, са учтивешћу као једним од принципа остваривања успешне комуникације, са појмом говорних стратегија за исказивање учтивости итд., као и са чињеницом да језик треба знати употребљавати и разумевати, критички тумачити.

Отуда су исходи наставе прагматике и језичке учтивости оспособљавање студената да критички гледају на употребу језика у комуникацији, што значи да буду оспособљени самостално да препознају стратешки и циљано употребљен језик, као и да умеју свој говорни израз ускладити са говорном ситуацијом и са својом намером, поштујући принцип учтивости.

У настави користимо традиционални начин излагања садржаја по логички условљеним и тематски издвојеним целинама, што укључује, на првом месту, аналитичку и дескриптивну методу, али и друге методе – демонстративну методу и методу разговора. Аналитичком и дескриптивном методом сагледавају се прагматички елементи у комуникацији и уочава се однос зависности између језичке форме и контекста њене употребе. Демонстративна метода огледа се у коришћењу илустративног материјала – махом су то примери из свакодневне комуникације, писане и усмене. Метода разговора – питања и одговори везани за илустрације – служи подстицању интерактивног приступа настави.

Но, с обзиром на то да нису сви садржаји прагматике примењиви за подучавање, у настави настојимо да студенте упознамо с оним прагматичким појмовима који се тичу учтивости и комуникације. Садржаји предмета тако су – говорна интеракција, учесници у комуникацији, говорникова намера, улога саговорника у комуникацији, комуникативни циљ, комуникативна функција

¹² Б.Д. Стојановић, Д.Б. Мишић, *Наставни предмети у програмима педагошких (учитељских) факултета у Србији у функцији развијања комуникативних језичких компетенција будућих учитеља – преглед и анализа*, „Иновације у настави“ 2018, XXXI, (3), с. 108–123.

језика, конверзациона начела, говорна ситуација (контекст), елементи говорне ситуације, (не)дистанцирани однос међу учесницима у комуникацији, формални и неформални стил комуникације, медијум комуникације, говорне стратегије, учтивост, говорни чинови из домена говорне етикеције: *поздрави, ословљавање, молба, захваљивање, честитање, (не)саглашавање, (не)прихватање понуде, похвала, комплимент, ласкање, (не)одобравање* и др. Некима од ових појмова посвећени су посебни часови, те се обрађују као засебне наставне јединице, док се неки појмови помињу у контексту других појмова.

Појам *говорникове намере*, као један од кључних појмова у прагматици, обрађује се на уводним часовима у оквиру представљања саме прагматике као лингвистичке дисциплине. Али, будући да се прагматика дефинише управо преко појма говорникове намере, јасно је да овај појам „наткривљује“ остале прагматичке појмове које у настави разматрамо, те му на нашим часовима посвећујемо особиту пажњу. И управо на примеру представљања појма *говорникове намере* желимо указати на један од начина моделовања часа који је примењив у настави прагматике и учтивости.

Обрада појма *говорникова намера* – пример из наставне праксе

Модел часа у настави прагматике и језичке учтивости обухвата следеће етапе рада:

1. садржинску анализу појма – лексичко-семантичку анализу речи којом се именује одређени прагматички појам
2. уочавање у говорној интеракцији језичке појаве на коју се дати појам односи
3. научно одређење појма (дефинисање)
4. анализу језичких средстава којима се дата језичка појава реализује у говору
5. контекстуални опис употребе језичких средстава
6. утврђивање усвојеног знања путем анализе различитих примера.

Садржинска анализа појма. Ова етапа рада је уводна и служи томе да се студенти пре свега интелектуално припреме за час. Отуда се у овој етапи врши лексичко-семантичка анализа речи којима се именује одређени прагматички појам. На примеру појма *намера*, то значи анализу речи *намера* на основу језичког знања студената, али у првом реду, на основу њеног описа у речницима српског језика.

У речнику српског језика реч *намера* дефинише се на следећи начин: 'оно што је замишљено, планирано да се оствари у будућности (при чему је ка томе усмерена одређена активност), замисао, план, циљ, накана; тежња, жеља да се што постигне, учини, хтење'¹³. Намера се, како видимо, дефинише као ментални, психички процес. Синоними речи *намера*, према речнику, јесу *замисао, план, циљ, накана, тежња*, па и *хтење*. У већини случајева, реч је о апсолутним синонимима, и то у оној мери у којој се може говорити о апсолутној синонимији. Но, без обзира на то јесу ли или нису апсолутни синоними, семантичке компоненте које су им заједничке јесу 'одређена вољна, свесна активност'

¹³ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд.

и 'постизање одређеног циља'. Међутим, ако се у обзир узме и лексичко-семантички опис *намере* као правног термина – 'унапред смишљена одлука о извршењу неког противправног, кривичног дела, кад је учинилац свестан свога дела и наступања забрањене последице, умишљај, предумишљај'¹⁴, издвојеним компонентама у лексичко-семантичком опису *намере* морамо придружити и компоненте 'активност којом се може управљати, тј. која се може контролисати' и 'активност која узрокује последицу'.

Дакле, све издвојене семантичке компоненте речи *намера* садржане се у њеном појмовном значењу. Оваквом лексичко-семантичком анализом појмовног значења *намере* студенти стичу јаснију слику о томе шта је све у српском језику на садржинском (семантичком и појмовном) плану обухваћено речју *намера*.

Да би се речено и илустровало, могу се навести и два исказа језички остварива у говору – *Намера ми је да смршам 5 кг* и *Намера ми је да порастем још 5 цм*, како би се студентима скренула пажња на то да други исказ није реално остварив на појмовном плану будући да процес растења није вољна, свесна активност и да се не може контролисати на дати начин, те се у том случају више може говорити о жељи, а не о намери.

Иначе, садржинска анализа примењива је и у уводном представљању других прагматичких појмова, нпр. у представљању појма *учтивости*, *појма молбе*, *извињења*, *честитања*, *похвале*, *комплимента*, *ласкања* и др.

У овој фази рада указује се и на неке културне специфичности наше језичке заједнице везане за појаве из домена учтивости и комуникативног понашања уопште.

Уочавање у говорној интеракцији језичке појаве на коју се дати појам односи је следећа фаза и она подразумева дискурс анализу језичког материјала како би се, на конкретном говорном сегменту, уочила одређена језичка појава. Пример који за уочавање појма говорникове *намере* користимо у настави тиче се разговора који се води у дечјем вртићу између васпитачице и једног детета:

Васпитачица: *Хајде да покупимо играчке! Хајде, сви морамо скупљати играчке!*

(Деца прилазе играчкама и сакупљају)

Михајло (дете): *Петар не скупља играчке.*

Васпитачица: *Хајде, Петре, покупи играчке!*

Михајло: *Ја скупљам.*

Васпитачица: *Видећеш како ће нам после бити лепа соба! Имаћемо доста простора за играње.*

На овом примеру питањима *Шта је Михајло урадио?, С којом намером Михајло говори васпитачици да Петар не сакупља играчке?, Да ли је васпитачица препознала Михајлову намеру?* студентима скрећемо пажњу на следеће. Михајло је тужио Петра васпитачици, али не с намером да васпитачицу само обавестио о томе шта Петар ради, односно не ради, већ с намером да изрази своје незадовољство због тога очекујући од васпитачице да учини нешто да ту ситуацију промени како би сва деца равноправно извршавала своје дужности.

¹⁴ Ibid.

Васпитачица је, како видимо из њене реплике, то и урадила наговарајући Петра да сакупља играчке.

Додуше, ако се узме у обзир и други део Михајлове реплике – *Ја скупљам* – Михајлова намера је могла бити и скренути пажњу васпитачици на своју послушност очекујући да за то буде награђен, нпр. да буде похваљен пред другом децом, да задобије васпитачицину наклоност, поверење и др. Међутим, према ономе како је васпитачица реаговала, проистиче да ову говорникову намеру васпитачица није декодирала, те нема ни одговарајућег комуникативног ефекта.

Овај пример је, како се примећује, погодан за упознавање студената са тим да намеравао значење говора у комуникацији може, али и не мора бити протумачено на одговарајући начин. Згодно је отуд указати и на свима познате реплике из свакодневне комуникације типа: *Шта си тиме хтео да кажеш?*, *Нисам то хтео да кажем*, *Не желим погрешно да ме схватиш*, *Да ме не схватите погрешно* и сл., којима говорници у говорном поступку управо настоје ускладити значење које се тумачи (декодира) са значењем које се намерава изразити (енкодира).

Све ово је примењиво и у упознавању студената са основним поставкама теорије говора – да одређени исказ добија своје право значење само у говорној интеракцији, да је у комуникацији врло важна улога саговорника, јер саговорник не само да прима поруку пошиљаоца већ у односу на њу заузима и одређени став – слаже се или се не слаже с њим, допуњује га, прилагођава, спрема се да изврши задато итд.¹⁵ Такође, и говорник свој говор организује према свом саговорнику и очекује од њега да одговори, да се сагласи, да саосећа, да се успротиви итд.¹⁶ Сваки исказ, без обзира на то да ли је у облику једне речи, нпр. *Хвала*, или је то већи говорни сегмент, нпр. свакодневна прича, неки текст, роман итд., одређен је заправо својом комуникативном функцијом, што је врло важно за разумевање основних принципа постојања говора и комуникације.

Научно одређење појма подразумева осветљавање појма у контексту прагматике као лингвистичке дисциплине. Када је реч о појму намере, њу најопштије дефинишемо у складу са традиционалним схватањем говорникове намере, дакле, онако како су је дефинисали Пол Грајс и Џон Остин. Говорникова намера један је од главних чинилаца који управља говорниковим језичким избором у говорној и друштвеној интеракцији и који утиче на значење његовог исказа.

Следећа етапа рада јесте етапа у којој се са семантичког и прагматичког плана језика прелази на формални, синтаксички план језика и односи се на *анализу језичких средстава којима се дата језичка појава реализује у говору*.

У случају намере, указује се на то да се намера може исказивати директно и индиректно. Директно се исказује устаљеним, конвенционалним језичким

¹⁵ М. Бахтин, *Проблем говорних жанрова*, Трећи програм Радио Београда, IV, 1980, с. 241.

¹⁶ Ibid, с. 242.

средствима. На пример, намера исказивања осећања захвалности неке може се исказати конвенционалном формом захваљивања, рецимо *Хвала, Захваљујем се, Изражавам захвалност*. Индиректно се исказује мање конвенционалним језичким средствима чија се илокуција јасно препознаје у одређеној комуникативној ситуацији – *Твој сам дужник, Не знам како да Вам се одужим, Много сте ми помогли, Шта бих ја без тебе* и др.

Такође је важно напоменути да се намера може исказивати и невербално. Рецимо, захвалност се може исказати и неким поклоном, даром и сл., или, ако узмемо други пример – подигнута рука или два прста на часу или на неком састанку изражавају намеру да се жели узети реч, нешто рећи, укључити у разговор итд. Често су пак вербална и невербална средства у исказивању намере удружена – тако, на пример, поклон, дар који се неке уручује у знак захвалности може пратити писана или усмена изјава захвалности, односно тражење речи подигнутом руком може се и допунити исказом нпр. *Могу ли нешто рећи, додати?, Могу ли добити реч?* и сл.

Овај поступак у фази анализе језичких средстава подесан је и за представљање језичких средстава којима се остварују говорни чинови из домена говорне етикеције – *поздрављање, оловљавање, извињење, захваљивање, честитање, упућивање похвала, давање комплимената, изражавање сагласности* итд.¹⁷

Подесан је и за представљање говорних стратегија којима се, према теорији учтивости Пенелопе Браун и Стивена Левинсона, врши чин угрожавања 'лица', односно стратегије којима се тај чин ублажава.

Након ове фазе следи *контекстуални опис употребе језичких средстава* будући да је за прагматички опис језика, као што је више пута истицано, од велике важности контекст. Под контекстом се у прагматици подразумева говорна (комуникативна) ситуација. Њу од наших истраживача најбоље дефинише Милорад Радовановић. Он каже да говорна ситуација представља нејезички контекст у којем се остварује одређени говорни догађај. Њу чине нејезички елементи, као што су место и време одвијања ситуације, затим околности под којима се одвија комуникација, саговорници, други присутни, тема разговора, психо-физичко стање учесника у комуникацији и др. Тако се школски час или испит на факултету, куповина у робној књи, вечера у ресторану, спортска игра, забава, писмо упућено пријатељу итд. сматрају различитим говорним ситуацијама¹⁸. У зависности од тога који тип говорне ситуације је у питању, који је степен дистанцираности међу саговорницима, која је тема разговора, као и то да ли се комуникација одвија усмено или писмено, говорник бира начин – језичко средство и говорну стратегију – којим ће своју намеру *најприкладније* изрећи за дату ситуацију, руководећи се начелом учтивости, односно начелом чувања и свог и саговорниковог 'лица'. Средства која говорник употребљава могу бити обележја формалног или неформалног стила. Дакле, суштина

¹⁷ Језичка реализација неких од тих чинова представљена је у: Б. Милосављевић, *Форме учтивости у српском језику*, Београд 2007.

¹⁸ М. Радовановић, *Социолингвистика*, Београд 1979, с. 59.

контекстуалне употребе језичких средстава јесте усклађивање говорног израза са датом говорном ситуацијом.

Да бисмо у настави студентима указали на прикладност језичких средстава сходно типу говорне ситуације, служимо се различитим примерима из говорне праксе којима показујемо када је одређени језички израз прикладно употребљен, а када није.

Често се користимо начелом учења на грешкама, па студентима најпре скрећемо пажњу на неусклађеност језичког израза и ситуације, а пример који наводимо из њиховог је непосредног окружења – обраћање студента професору путем имејла:

*Професорка,
Можете ли ми рећи шта се дешава?! Нема ми оцене у електронском записнику,
а положила сам испит у јануару ☺
С поштовањем,
Ј.М.*

Овај пример прати, наравно, одговарајућа анализа дискурса како би се уочили сви прагматички елементи комуникације.

Такође се студентима скреће пажња на то да се језичка средства могу, према синтаксичким карактеристикама, степеновати према оствареној учтивости. Тако се, на формалном плану, учтививијима сматрају упитни искази него императивни јер се путем питања саговорнику у мањој мери нешто намеће – уп. *Можете ли се померити мало?* и *Померите се мало*. Исто тако су и дужи искази учтививији од краћих будући да захтевају веће ангажовање говорника – уп. *Молим Вас, једну карту до Ниша* и *Једну до Ниша*.

Међутим, нагласак се ипак ставља на то да, иако се исказом на формалном плану исказује већи степен учтивости, он не мора бити и прикладан у одређеној ситуацији. Такав исказ се може сматрати или превише учтивим или сигналом да је већ нарушена комуникативна равнотежа међу саговорницима, или да се карикира нека ситуација и др. Тај несклад између језичке форме и ситуације илуструјемо следећим примером:

*(обраћање жене мужу)
Господине Петровићу, да ли сте слободни вечерас да причувате децу док сам ја с пријатељицом у позоришту?*

Последња фаза – *утврђивање усвојеног знања путем анализе разноврсних разговора* – подразумева, с једне стране, самосталан рад студената у избору језичке форме и говорне стратегије у одређеној ситуацији, а с друге стране, подразумева и способност студената да образложе који прагматички елемент ситуације је условио такав избор.

Приказани модел часа, у зависности од садржаја који студентима представљамо, мање-више мењамо и прилагођавамо посебним потребама. Сходно потребама, мењамо и ниво обраде појединих појмова, те неки појмови бивају подробније приказани, док неки се само узгредно помињу. Циљ нам је свакако

да студенти од интуитивне употребе језика пређу на свесну употребу језика, те да могу циљано и стратешки употребљавати језик, поштујући принцип језичке учтивости.

Закључна разматрања

На основу свега што смо изнели о подучавању прагматике и језичке учтивости, као закључне напомене истичемо следеће.

Настава прагматике и језичке учтивост у иницијалном образовању учитеља и васпитача тренутно је у повоју. Ову наставну област потребно је методички још разрађивати како на нивоу силабуса тако и у организацији саме наставе. Неспорно је да треба да заузима важно место у образовању, нарочито зато што подучавање прагматици и језичкој учтивости има неколико аспеката: 1) културолошки – огледа се у упознавању студената са вредностима националне културе и са нормама говорне етикеције, 2) развојно-психолошки – огледа се у развијању способности критичке анализе језика, 3) васпитно-педагошки – огледа се у формирању система вредности код студената у складу са етичким принципима и 4) социјални – огледа се у овладавању вештинама комуницирања и у развијању односа толерантности и поштовања према саговорнику и другима уопште.

Литература

- Вељковић Станковић Д., *Комуникативни приступ у настави матерњег језика*, Београд 2013.
- Коцевска Д.Н., *Теоријски и методички приступ формама учтивог обраћања у настави српског језика*, „Учење и настава“ 2016, 1.
- Мијајловић А.Д., *Форме учтивости у програмском концепту савремене наставе српског језика*, „Philologia Mediana“ 2017, 9.
- Милосављевић Б., *Форме учтивости у српском језику*, Београд 2007.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд 1959–.
- Стојановић Б.Д., Мишић Д.Б., *Наставни предмети у програмима педагошких (учитељских) факултета у Србији у функцији развијања комуникативних језичких компетенција будућих учитеља – преглед и анализа*, „Иновације у настави“ 2018, XXXI, (3).
- Ваhtin М.М., *Problem govornih žanrova*, Treći program Radio Beograda IV, 1980.
- Bau-Frannch P., Garcés-Conejos P., *Teaching linguistic politeness: A methodological proposal*, IRAL 41, 2003.
- Brown P., Levinson S., *Politeness. Some universals in language*, Cambridge University Press, 1987.
- Ivić M., *Pravci u lingvistici*, 1, Beograd 2001.
- Levinson S., *Pragmatics*, Cambridge University Press, 1983.
- Morris Ch., *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago 1938.
- Radovanović, M. *Sociolingvistika*, Beograd 1979.
- Yule, G., *Pragmatics*, Oxford 1996.

Како предајемо прагматику и језичку учтивост будућим учитељима и васпитачима

Апстракт

У раду се, након краћег осврта на одређење прагматике и језичке учтивости, као једне од њених предметних области, указује на издвојене приступе у подучавању прагматике – на индиректни и директни приступ. Уочава се да је индиректни приступ заступљен у нашим наставним програмима за основну и средњу школу. Главни део рада доноси концепцију наставе прагматике и језичке учтивости у оквиру предмета *Форме учтивости у српском језику* и на том месту се представља и један од начина моделовања часа који користимо у нашој наставној пракси, а који подржава директни приступ у подучавању прагматике и учтивости.

Кључне речи: настава прагматике и језичке учтивости, српски језик, учитељи разредне наставе, васпитачи у вртићу

How We Teach Pragmatics and Linguistic Politeness to the Future Primary School and Preschool Teachers

Abstract

The paper, after a brief review of the definition of pragmatics and politeness, as one of its subject areas, points out the separate approaches in teaching pragmatics – the indirect and direct approach. An indirect approach is observed in our elementary and secondary school curricula. The main part of the paper presents the concept of teaching pragmatics and politeness within the subject of *Forms of politeness in Serbian language*, and in this place presents one of the ways of modeling the lessons we use in our teaching practice, which supports a direct approach in teaching pragmatics and politeness.

Key words: teaching pragmatics and linguistic politeness, Serbian language, primary school teachers, preschool teachers

Bojana Milosavljević, PhD – Associate professor of Serbian language, Teacher Education Faculty, Belgrade. Author of two books: *Forms of politeness in Serbian language* (2007) and *Gossip as a speech genre in everyday communication* (2014).